

Εμμανουήλ Ξυνάδας

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΜΕΛΟΠΟΙΟΙ, ΕΞΗΓΗΤΕΣ, ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΕΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΣΙΩΝΙΤΙΔΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Τα Ιεροσόλυμα αποτέλεσαν και αποτελούν ισχυρό θρησκευτικό, πνευματικό και πολιτισμικό κέντρο σε παγκόσμιο επίπεδο, λόγω των Παναγίων προσκυνημάτων. Εντούτοις, η ανάπτυξη της Ψαλτικής Τέχνης δεν ακολούθησε πορεία εξέλιξης αντίστοιχη με άλλα θρησκευτικά κέντρα, όπως π.χ. η Κωνσταντινούπολη και το Άγιον Όρος. Αντίθετα, η όποια ψαλτική δραστηριότητα φαίνεται πως βασίζεται στη δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στα προαναφερόμενα κέντρα και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και αντικατοπτρίζεται μέσω αυτών στα Ιεροσόλυμα.

Όπως διαπιστώνεται από το πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα της Ψαλτικής, ιδιαιτέρως δε τους χειρόγραφους μουσικούς κώδικες που ερευνήθηκαν, η ύπαρξη Ιεροσολυμιτών ή Αγιοπολιτών, όπως συνηθίζονταν να αναφέρονται οι έχοντες σχέση με την Αγία Πόλη, την Ιερουσαλήμ δηλαδή, σπανίζει και περιορίζεται, κυρίως, στην μετά τον 16^ο αιώνα περίοδο. Στους μουσικούς κώδικες εντοπίζονται μελοποιοί, εξηγητές, μουσικοδιδάσκαλοι, κωδικογράφοι κ.ά, οι οποίοι αποδεδειγμένα σχετίζονται με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων και ειδικότερα τα Πανάγια προσκυνήματα συμπεριλαμβανομένου και του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη. Μέσα από τη δραστηριότητα των προσώπων αυτών καταδεικνύεται και η πολιτισμική σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στα εκκλησιαστικά κέντρα, με επίκεντρο την Ψαλτική Τέχνη και αναδεικνύεται η μεταξύ τους αλληλεπίδραση, η οποία ενισχύονταν μέσα από τις ανταλλαγές – μετακινήσεις προσώπων (μοναχών, ιερομονάχων κ.λπ.), καθώς και από τη δραστηριότητα του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη. Παρακάτω, παρουσιάζονται τα πρόσωπα που αποδεδειγμένα

διακόνησαν την Εκκλησιά των Ιεροσολύμων και ανέπτυξαν δραστηριότητα σχετική με την Ψαλτική Τέχνη και δραστηριοποιήθηκαν από τον 16^ο μέχρι και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Γρηγόριος Σαββαΐτης: Ένα πρόσωπο, του οποίου το όνομα εμφανίζεται συχνά στους μουσικούς κώδικες και το έργο του γνώρισε αρκετά μεγάλη διάδοση είναι ο Γρηγόριος Σαββαΐτης. Από τις υπάρχουσες πληροφορίες, οι οποίες προκύπτουν από τα σημειώματα που συνοδεύουν τις μουσικές του συνθέσεις και τη χρονολόγηση των μουσικών χειρογράφων, όπου αυτές ανθολογούνται, γίνεται γνωστό ότι έζησε ως μοναχός και ιερομόναχος στη μονή του Αγίου Σάββα της Παλαιστίνης. Ο χρόνος ακμής του, με βάση το μελοποιητικό του έργο, τοποθετείται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Προς αυτήν την κατεύθυνση συνηγορούν ο καλλωπισμός του μέλους του Πασαπνοαρίου από τον Γερμανό Νέων Πατρών στα μέσα του 17^{ου} αιώνα και η ανθολόγηση των λοιπών συνθέσεών του σε κώδικες όχι προγενέστερους της περιόδου αυτής¹.

Το μελοποιητικό έργο του Γρηγορίου δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλο και περιλαμβάνει συνθέσεις που ανήκουν στο Παπαδικό γένος μελοποιίας. Πιο συγκεκριμένα, ο Γρηγόριος συνέθεσε το Πασαπνοάριο του όρθρου σε ήχο Δ΄. Το μέλος καλλωπίστηκε από τον Γερμανό Νέων Πατρών και ανθολογείται σε μεγάλο αριθμό μουσικών κωδίκων από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και εξής². Πέραν του Πασαπνοαρίου,

¹ Ο Γ. Παπαδόπουλος τοποθετεί την ακμή του Γρηγορίου γενικά στον 16^ο αιώνα. Βλ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Τυπογραφεῖον καὶ Βιβλιοπωλεῖον Κουσουλίνου & Ἀθανασιάδου, ἐν Ἀθήναις, 1890, σ. 298. Από την έρευνα σε χειρόγραφους κώδικες, όπου ανθολογούνται έργα του Γρηγορίου Σαββαΐτη, διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα των κωδίκων χρονολογείται στην περί τον 18^ο αιώνα περίοδο. Παλαιότερος κώδικας, στον οποίο περιλαμβάνεται σύνθεση του Γρηγορίου, είναι ο Σταυρονικήτα 165, που χρονολογείται μεταξύ 1665-1685· ακολουθούν ο αυτόγραφος κώδικας του Γερμανού Ν. Πατρών, Ιβήρων 951, ο οποίος χρονολογείται στα μέσα του 17^{ου} αιώνα και ο κώδικας Ιβήρων 970 του 1686. Αναλυτικότερα στοιχεία για τους κώδικες και τα ανθολογούμενα μέλη του Γρηγορίου βλ. παρακάτω.

² Ενδεικτικά αναφέρονται οι κώδικες Ξηροποτάμου 317 και Δοχειαρίου 332. Βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Α΄, I.B.M., Ἀθῆναι 1975, σσ. 138, 384· Παντελεήμονος 1007 και Γρηγορίου 6. Βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β΄, I.B.M., Ἀθῆναι 1976, σσ. 414, 598· Κουτλουμουσίου 446 και Ιβήρων 951. Βλ. Γρηγόριος

μέλη του Παπαδικού γένους, και ειδικότερα του Μαθηματαρίου, αποδιδόμενα στον Γρηγόριο ιερομόναχο [τον Σαββαΐτη;] ανθολογούνται σε μουσικούς αγιορειτικούς κώδικες³. Πρόκειται για το μέλος του μαθήματος *Τὸς φωστῆρας τοὺς μεγάλους*, σε ἦχο α΄ τετράφωνο, το οποίο ανθολογείται στον κώδικα Παντελεήμονος 952, που χρονολογείται στο β΄ μισό του 18^{ου} αιώνα⁴, το μέλος του μαθήματος *Χαίροις ἐν Κυρίῳ*, σε ἦχο πλ. δ΄, το οποίο ανθολογείται στον κώδικα Παντελεήμονος 926 του β΄ μισού του 18^{ου} αιώνα⁵, και το μέλος του μαθήματος *Σήμερον τὴν μνήμην σου πάντες, Θωμᾶ ἀπόστολε ἐπιτελοῦμεν*, σε ἦχο δ΄, το οποίο ανθολογείται στον κώδικα Διονυσίου 571, του 1807⁶. Τέλος, μαθήματα αποδιδόμενα στον Γρηγόριο ιερομόναχο ανθολογούνται και στους κώδικες Ξηροποτάμου 229 του α΄ μισού του 18^{ου} αιώνα⁷, Δοχειαρίου 334, του 1726⁸, και Παντελεήμονος 925 των τελών του 17^{ου} αιώνα⁹.

Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιονὸρος*, τ. Γ΄, I.B.M., Ἀθῆναι 1993, σσ. 314, 644· EBE 2175. Βλ. Λίνος Πολίτης, *Κατάλογος Χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος αρ. 1857-2500*, ἐκ τοῦ Ἑθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ Λιθογραφείου, Ἀθῆναι, 1991, σ. 199· Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (κυρίως Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης) 146. Βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἦτοι, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ Ὁρθοδόξου Πατριαρχικοῦ Θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. Α΄, Culture et Civilisation, Bruxelles 1963, σ. 248 κ.α.

³ Με βάση τα σημειώματα των μουσικών κωδίκων, τα μέλη των μαθημάτων αποδίδονται σε κάποιον Γρηγόριο ιερομόναχο. Την ταύτιση μεταξύ του εν λόγω Γρηγορίου με τον Γρηγόριο Σαββαΐτη προσπαθεῖ σε ορισμένες περιπτώσεις να κάνει ο καθηγητής Γρηγόριος Στάθης βάζοντας σε αγκύλες το επίθετο [Σαββαΐτης;] (sic.). Βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιονὸρος*, τ. Α΄, ό.π., σσ. 188, 391 και του ιδίου, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιονὸρος*, τ. Β΄, ό.π., σ. 269.

⁴ Για τον κώδικα Παντελεήμονος 952 βλ. *αυτόθι*, σσ. 266-269.

⁵ Σύμφωνα με τη σημείωση του κώδικα, το μέλος αποδίδεται στον Γρηγόριο ιερομόναχο. Για τον κώδικα Παντελεήμονος 926 βλ. *αυτόθι*, σσ. 221-222.

⁶ Σύμφωνα με τη σημείωση του κώδικα, το μέλος αποδίδεται στον Γρηγόριο ιερομόναχο. Για τον κώδικα Διονυσίου 571 βλ. *αυτόθι*, σσ. 712-716.

⁷ Για τον κώδικα Ξηροποτάμου 229 βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιονὸρος*, τ. Α΄, ό.π., σσ. 184-189.

⁸ Για τον κώδικα Δοχειαρίου 334 βλ. *αυτόθι*, σσ. 390-392.

⁹ Για τον κώδικα Παντελεήμονος 925 βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιονὸρος*, τ. Β΄, ό.π., σσ. 220-221.

Ανανίας ιεροδιδάσκαλος: Η παρουσία και δραστηριότητα του ιερομονάχου Ανανία μαρτυρείται μέσα από συντμήσεις μελών, που ανθολογούνται σε αγιορειτικούς κώδικες. Σε αυτούς, το όνομα του Ανανία συνοδεύεται άλλοτε από το επίθετο «Ιεροσολυμίτης»¹⁰, και άλλοτε από το επίθετο «Ιεροδιδάσκαλος»¹¹, τα οποία υποδηλώνουν αφενός τη σχέση του με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων, την οποία υπηρέτησε, κατά πάσα πιθανότητα, με την ιδιότητα του μοναχού ή του ιερομονάχου και αφετέρου υποδηλώνουν την ιδιότητα του διδασκάλου, όχι απαραίτητα της μουσικής, σε κάποια σχολή που συνδέονταν με κάποιο εκκλησιαστικό περιβάλλον. Όσον αφορά την περίοδο της δραστηριότητάς του, με βάση τη χρονολόγηση των κωδίκων, στους οποίους εντοπίζονται μέλη του Ανανία, αυτή θα πρέπει να τοποθετηθεί από το α' τέταρτο του 18^{ου} αιώνα και έπειτα¹². Προς τούτο συνηγορεί το αντικείμενο του διασωθέντος έργου του, το οποίο σχετίζεται με συντμήσεις παλαιών μελών του στιχηρारικού γένους. Ως εκ τούτου, ο Ανανίας έζησε κατά τον 18^ο αιώνα και οι συντμήσεις που παρέδωσε αφορούν στα μέλη των έντεκα εωθινών δοξαστικών, τα οποία, κατά την πληροφορία του κώδικα Αγίου Παύλου 30, συνετμήθησαν «ἐκ τῶν παλαιῶν παρὰ κυρίου Ἀνανίου Ἱεροσολυμίτου»¹³, και περιλαμβάνονται σε αγιορειτικούς κώδικες χρονολογούμενους από το 6^ο μισό του αυτού αιώνα και έπειτα¹⁴. Η ανθολόγηση των μελών του

¹⁰ Βλ. κώδικα Παντελεήμονος 1002· *αυτόθι*, σ. 403.

¹¹ Βλ. κώδικα Ξενοφώντος 150· *αυτόθι*, σ. 105.

¹² Κατά την εν λόγω περίοδο εντοπίζεται η δραστηριότητα αρκετών ιερομονάχων με το όνομα Ανανίας, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν στον χώρο της εκπαίδευσης. Για κανέναν από αυτούς δεν προέκυψαν στοιχεία που να τεκμηριώνουν τη σχέση τους με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων και ως εκ τούτου να συνεκτιμηθούν για την ταύτισή τους με τον Ανανία Ιεροσολυμίτη. Βλ. ενδεικτικά Κωνσταντίνος Σάδας, *Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων*, ἐκ τῆς Τυπογραφίας τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά, ἐν Ἀθήναις 1868, σσ. 577, 604, 606 και Παντελής Δεμίρογλου, *Ἡ ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων στὸν Πόντο: Ἡ ἰδρυση, ἡ οργάνωση καὶ ἡ λειτουργία τῶν σχολείων τῆς Ἀργυρούπολης καὶ ἡ πνευματικὴ κίνηση στὴν περιοχή (1723-1923)*, Διπλωματικὴ Ἔργασία που κατατέθηκε στὸ ΔΠΘ, Κομοτηνὴ 2015, σσ. 64, 68, 69.

¹³ Βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Γ', ὁ.π., σ. 42.

¹⁴ Τα συνετμημένα Εωθινὰ Δοξαστικά ανθολογούνται στους κώδικες Ξενοφώντος 150, Παντελεήμονος 1002, Αγίου Παύλου 30 και Κυριακού Αγίας Άννης

Ανανία αποκλειστικά σε αγιορειτικούς μουσικούς κώδικες υποδεικνύει και τη λειτουργική τους χρήση στο συγκεκριμένο μοναχικό, λειτουργικό και πολιτισμικό περιβάλλον, καθώς επίσης και την προσαρμογή του εν λόγω περιβάλλοντος στο ευρύτερο πλαίσιο της περιόδου, το οποίο ευνοούσε, αν όχι επέβαλε, τη σύντμηση και κατάτμηση των παλαιότερων μελών¹⁵.

Κυπριανός Αγιοταφίτης: Η παρουσία του Κυπριανού μαρτυρείται σε έναν αγιορειτικό και δύο ιεροσολυμιτικούς μουσικούς κώδικες. Ειδικότερα, στον κώδικα Παντελεήμονος 1028 ο Κυπριανός παρουσιάζεται ως «Ιερομόναχος Αγιοταφίτης»¹⁶, και ως εκ τούτου τεκμαίρεται η σχέση του με τον Πανάγιο Τάφο και την Εκκλησία των Ιεροσολύμων, την οποία διακόνησε ως ιερομόναχος. Τις παραπάνω πληροφορίες επιβεβαιώνει ο κώδικας 125 της νέας συλλογής κωδίκων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, ενώ προσθέτει και την πληροφορία περί της διακονίας του εν λόγω προσώπου ως πρωτοψάλτη¹⁷. Επιπλέον, από τον ίδιο κώδικα διαπιστώνεται η σχέση του Κυπριανού με τον Γρηγόριο πρωτοψάλτη, ο οποίος, κατ' αίτησή του, συνέδρασε σειρά μέγιστων χειρουδικών κατ' ήχον, όντας λαμπαδάριος [1810 (t.a.q) – 1819]¹⁸. Η ιδιότητα του ιεροψάλτη επιβεβαιώνεται και από τον κώδικα

124/43. Βλ. και Γεράσιμος μον. Μικραγιαννανίτης, «Κατάλογος Χειρογράφων Κωδίκων του Κυριακού της έν Άθω Σκήτης της Αγίας Άννης», *Επετηρίς Έταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 30 (1960-1961), σσ. 481-482.

¹⁵ Βλ. Δημήτριος Μπαλαγεώργος, «Εκκλησιαστική μουσική στην Κωνσταντινούπολη», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, [κείμενο διαθέσιμο στον ιστοτόπο: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11048> (τελευταία πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2024)].

¹⁶ Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β', ό.π., σ. 477.

¹⁷ Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἥτοι, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ Ὁρθοδόξου Πατριαρχικοῦ Θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. Ε', Culture et Civilisation, Bruxelles 1963, σ. 400.

¹⁸ Το σημείωμα έχει ως εξής: «Ἐτερα κατ' ἤχον μέγιστα Χερουδικά, ποιηθέντα δι' αἰτήσεως τοῦ κῦρ Κυπριανοῦ ἱερομονάχου καὶ πρωτοψάλτου ποτέ Αγιοταφίτου παρὰ κῦρ Γρηγορίου λαμπαδαρίου». Βλ. αὐτόθι και για τον Γρηγόριο πρωτοψάλτη βλ. Γρηγόριος Στάθης, «Γρηγόριος Πρωτοψάλτης ο Βυζάντιος», [κείμενο διαθέσιμο στον παγκόσμιο ιστό: <https://www.ec-patr.net/GrigoriosProt.htm> (τελευταία πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2024)].

396 (κυρίως πατριαρχικής βιβλιοθήκης) του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, ο οποίος πληροφορεί και για την καταγωγή του από την νήσο Κύπρο¹⁹.

Στο έργο του περιλαμβάνονται οι συνθέσεις χερουβικών σε ήχους β', γ' και πλ. β', οι οποίες ανθολογούνται στους κώδικες Παντελεήμονος 1028 και Ιεροσολύμων 114 (κώδικες μετακομισθέντες εκ του σκευοφυλακίου του ναού της Αναστάσεως)²⁰, και η εξήγηση χερουβικών του Πέτρου Πελοποννησίου, τα οποία ανθολογούνται στον κώδικα Πατριαρχείου Ιεροσολύμων 396, ενώ ο Κωνσταντίνος Ψάχος στο έργο του *Παρασημαντική* περιλαμβάνει την πρώτη σελίδα του μέλους του δοξαστικού των αποστίχων του όρθρου της Μεγάλης Τετάρτης *Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις*, Πέτρου Λαμπαδαρίου, κατ' εξήγηση Κυπριανού²¹. Η σύνθεση του χερουβικού παρουσιάζεται στην παλαιά γραφή και εξηγήθηκε στη νέα από τον Κωνσταντίνο Θετταλό²². Τα χερουβικά του Πέτρου, σύμφωνα με σημείωμα του κώδικα, βρέθηκαν και εξηγήθηκαν μετά τον θάνατό του «*παρ' ἐμοῦ ἱεροψάλτου Κυπριανοῦ καὶ Ἰεζεκιήλ τῶν Κυπρίων*»²³. Τέλος, όσον αφορά την εξήγηση του δοξαστικού, κατά τον Ψάχο, αυτή διασώθηκε σε ιδιόγραφο του Αντωνίου λαμπαδαρίου²⁴.

¹⁹ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', ό.π., σ. 406.

²⁰ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Ε', ό.π., σ. 446.

²¹ Κωνσταντίνος Ψάχος, *Η Παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Διόνυσος, Αθήνα 1978, σσ. 219-220.

²² Βλ. Κωνσταντίνος Καραγκούνης, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Μελοποιᾶς*, I.B.M., Αθήνα 2003, σσ. 558-559. Ο Κ. Καραγκούνης αποδίδει, κρατώντας επιφυλάξεις, στον Κυπριανό και τα επόμενα δύο Χερουβικά που ανθολογούνται στη συνέχεια του κώδικα σε ήχους γ' και πλ. β'. Στον κώδικα Ιεροσολύμων 114 ανθολογούνται τρία χερουβικά του ιερομονάχου Κυπριανού, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ο εν λόγω μελοποιός παρέδωσε τρία μέλη Χερουβικών. Βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ό.π.

²³ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', ό.π. Η διατύπωση «*παρ' ἐμοῦ ἱεροψάλτου...*» αφήνει την υπόνοια, ότι η φράση «*καὶ Ἰεζεκιήλ τῶν Κυπρίων*» αποτελεί ετεροχρονισμένη προσθήκη στο σημείωμα. Επιπλέον, το εν λόγω σημείωμα, το οποίο αποδεικνύει τις ιδιότητες του Κυπριανού ως ιεροψάλτη και εξηγητή, συμβάλλει ιδιαίτερως στην ταύτισή του με τον Κυπριανό Αγιολαφίτη των κωδίκων Παντελεήμονος 1028 και Ιεροσολύμων 125 και τον Κυπριανό, την εξήγηση του οποίου παραθέτει ο Ψάχος. Βλ. και Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ πρωτόγραφα τῆς ἐξηγήσεως εἰς τὴν Νέαν Μέθοδον Σημειογραφίας*, τ. Α', I.B.M., Αθήνα 2016, σ. 144.

²⁴ Κωνσταντίνος Ψάχος, ό.π.

Με βάση τα ανωτέρω στοιχεία δύναται να υποστηριχθεί ότι ο Κυπριανός δραστηριοποιήθηκε από το γ' τέταρτο του 18^{ου} αιώνα και έπειτα²⁵, μαθήτευσε αρχικά στο παλαιό σημειογραφικό σύστημα και στη συνέχεια σπούδασε το νέο σύστημα στην Κωνσταντινούπολη, κοντά στους τρεις δασκάλους, ενώ φαίνεται να διατήρησε επικοινωνία με έναν τουλάχιστον από αυτούς, τον Γρηγόριο²⁶. Από τη χρονολόγηση των σχετικών κωδίκων και το ρεπερτόριό τους φαίνεται πως ο Κυπριανός σχετίστηκε με το περιβάλλον του Γεωργίου του Κρητός²⁷, στον οποίο πιθανόν μαθήτευσε, ενώ υπήρξε σύγχρονος και ίσως συμφοιτητής των Αντωνίου, μετέπειτα λαμπαδαρίου της ΜΧΕ και Κωνσταντίνου του Θετταλού, ο οποίος επίσης μαθήτευσε στον Γεώργιο Κρήτα και διακόνησε, ως πρωτοψάλτης του Παναγίου Τάφου, την εκκλησία των Ιεροσολύμων²⁸.

²⁵ Αναφορά στη χρονολόγηση του Κυπριανού κάνει και ο Κ. Καραγκούνης, ο οποίος τοποθετεί τη δράση του από το γ' τέταρτο του 18^{ου} αιώνα έως το α' τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Βλ. Κωνσταντίνος Καραγκούνης, *ό.π.*, σ. 559. Επίσης, την ίδια εποχή φαίνεται ως κάτοχος μουσικών κωδίκων και έτερος αγιοταφίτης μοναχός με το όνομα Κυπριανός Μουμτζής, ο οποίος σε κώδικες που χρονολογούνται στο α' μισό του 19^{ου} αιώνα αναφέρεται ως «γέρω Κυπριανός». Βλ. Ιεροσολυμιτικούς κώδικες 7, 8 και 104 (κεντρικής Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης). Ά. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τ. Ε', *ό.π.*, σσ. 328, 387.

²⁶ Η άποψη αυτή στηρίζεται τόσο στα δεδομένα που προκύπτουν από τους μουσικούς κώδικες που ανθολογείται το έργο του Κυπριανού, όσο και από δεδομένα λοιπών κωδίκων της ίδιας εποχής, οι οποίοι περιλαμβάνονται στη συλλογή (παλαιά και νεότερη) του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Βλ. παραπάνω και επιπλέον κώδικες 120, 121, 123 και 124 (νεότερης συλλογής Πατριαρχείου Ιεροσολύμων), οι οποίοι είναι σύγχρονοι του κώδικα 396 και περιλαμβάνουν εξηγήσεις των τριών διδασκάλων, οι οποίοι στον κώδικα 120 χαρακτηρίζονται «ήμέτεροι». Ειδικότερα, ο κώδικας 120 προέκυψε για να καλύψει συγκεκριμένες λειτουργικές ανάγκες, οι οποίες μπορούν κάλλιστα να αφορούν τις ανάγκες του Κυπριανού ως πρωτοψάλτη του Παναγίου Τάφου. Με αυτό το δεδομένο και με τον χαρακτηρισμό των διδασκάλων ως «ήμέτεροι» γίνεται αντιληπτό ότι ο Κυπριανός μπορεί να διετέλεσε μαθητής των Τριών στην Κοινή Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Βλ. *αυτόθι*, σσ. 398-400.

²⁷ Όπως προκύπτει από τον κώδικα Ιεροσολύμων 43 (μετακομισθέντων από τον ναό της Αναστάσεως), ο Γεώργιος ο Κρης συνέδεσε μέλος του *Μακάριος Ανήρ*, «συντομότερον... δι' αϊτήσεως τοῦ πανοσιομουσικολογιωτάτου κυρίου Κυπριανού ιερομονάχου». Βλ. *αυτόθι*, σ. 419.

²⁸ Βλ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Ιστορική επισκόπησις Βυζαντινῆς Εκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Τύποις Πραξιτέλους, Αθήναι 1904, σσ. 108-109 και Κωνσταντίνος Καραγκούνης, *ό.π.*, σ. 640.

Νήφων Αγιοταφίτης: Όπως μαρτυρείται στον κώδικα Φιλοθέου 126²⁹, ο Νήφων υπήρξε μαθητής Χατζή-Θεοχάρη και δραστηριοποιήθηκε από το δ' τέταρτο του 18^{ου} αιώνα ως τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα. Ο Νήφων, σύμφωνα με το επίθετο «Αγιοταφίτης», που συνοδεύει το όνομά του στους χειρόγραφους κώδικες, υπηρέτησε την εκκλησία των Ιεροσολύμων ως ιερομόναχος, ενώ παράλληλα υπήρξε και μουσικοδιδάσκαλος, όπως γίνεται αντιληπτό από το περιεχόμενο των κωδίκων Ιεροσολύμων 511 και 606 (κυρίως πατριαρχικής βιβλιοθήκης)³⁰. Παράλληλα, σε μουσικούς κώδικες εμφανίζεται και ως μελοποιός, ενώ δεν αποκλείεται να δραστηριοποιήθηκε και στον εξηγητικό τομέα. Ειδικότερα, στον κώδικα Φιλοθέου 126 ανθολογείται μέλος Ἄξιόν ἐστι σε ἡχο πλ. β' «Νήφωνος»³¹. Ο ίδιος κώδικας, ο οποίος είναι γραμμένος από τον Νήφωνα, περιλαμβάνει και έτερα μέλη, τα οποία, αν και ανώνυμα, θα μπορούσαν να έχουν προκύψει από τη δημιουργική δραστηριότητα του αγιοταφίτη ιερομονάχου, όπως αναφέρει και ο καθηγητής Γρ. Στάθης³². Πρόκειται για τα γνωστά στιχηρά του Εσπερινού της Μ. Παρασκευής, τα οποία παρουσιάζονται σε μέλος αργό ειρμολογικό και σύμφωνα με τη σημείωση ψάλλονται «ἔνδον τοῦ ἁγιωτάτου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως εἰς τὸν Ἐπιτάφιον». Επιπλέον, περιλαμβάνει ανώνυμη εξήγηση του μέλους του Δοξαστικού της Θ. Μεγάλης Ὁρας των Χριστουγέννων *Σήμερον γεννᾶται* του Ιακώβου πρωτοψάλτου, η οποία είναι δυνατόν να προέρχεται από τον ίδιο τον γραφέα του κώδικα³³. Πέραν των παραπάνω, στον ιεροσολυμιτικό κώδικα 581 (κυρίως πατριαρχικής βιβλιοθήκης), γραμμένο επίσης από τον Νήφωνα στα 1811, ανθολογείται «Μάθημα εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον»³⁴. Τέλος, στους κώδικες Ιεροσολύμων 606 και 511, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνονται τα «Μουσικά Γυμνάσματα... πρὸς χρήσιν

²⁹ Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Γ', ό.π., σσ. 504-507.

³⁰ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', ό.π., σσ. 461, 485.

³¹ Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Γ', ό.π., σ. 507.

³² Βλ. *αὐτόθι*, σ. 505.

³³ Βλ. *αὐτόθι*.

³⁴ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', ό.π., σ. 482.

τῶν πρωτοπειρῶν τῆς Μουσικῆς»³⁵. Πρόκειται για τετράδιο χωρισμένο σε πέντε κεφάλαια καθένα από τα οποία πραγματεύεται ζητήματα περί της θεωρίας της μουσικῆς και ειδικά α) περί του ἴσου, β) περί των φωνῶν και των διαφορῶν τρόπων αὐτῶν, γ) περί της ενεργείας των φωνῶν και περί τόνων και στιγμῶν αὐτῶν, δ) περί των οκτῶ ἤχων, ονομασιῶν, φθορῶν και ενεργειῶν αὐτῶν και ε) την ἐξήγηση των μεγάλων σημαδιῶν. Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο κατατάσσει τον Νήφωνα στους θεωρητικούς και δασκάλους της Νέας Μεθόδου και τον αναδεικνύει σε έναν ἀκόμα σύνδεσμο μεταξύ του παλαιού και του νέου σημειογραφικοῦ συστήματος, ο οποίος συνέβαλε, τόσο στη διάδοση της Νέας Μεθόδου, ὅσο και στην ἐξήγηση των παλαιῶν μελῶν.

Μελέτιος Σαββαΐτης: Μοναδική πηγή που μαρτυρά τη δραστηριότητα του Μελετίου ἀποτελεῖ ο μουσικός κώδικας Πάτμου 82, ο οποίος γράφτηκε ἀπὸ τον μοναχὸ Ἰωάσαφ τον Παντοκρατορινὸ το ἔτος 1812 στη μονὴ Τιμίου Σταυροῦ Σάμου³⁶. Στα φύλλα 482α-492β ἀνθολογούνται μαθήματα ἀποδιδόμενα στον Μελέτιο, μοναχὸ της μονῆς Ἀγίου Σάββα, ὅπως δηλώνει το ἐπίδετο Σαββαΐτης που συνοδεύει το ὄνομά του. Εἰδικότερα, πρόκειται για το μάθημα *Ρόδον τὸ ἀμάραντον* σε ἤχο δ', ἓνα μάθημα στην εορτὴ του αἰγίου Νικολάου *Πανάγιε Νικόλαε* σε ἤχο πλ. α', το κοντάκιο του Μεγάλου Κανόνος *Ψυχὴ μου ψυχὴ μου* σε ἤχο πλ. β' και ἓνα ἀκόμη μάθημα ἀφιερωμένο στη Θεοτόκο *Σὲ μεγαλύνομεν ἀγνή, τὴν ὄντως* σε ἤχο α'. Εἰσπλέον, στα φύλλα 517α-518β και 523α-β ἀνθολογούνται οἱ καλοφωνικοὶ εἰρμοὶ *Ἄμαρτων τὰς δεήσεις* σε ἤχο α' και *Παντάνασσα πανύμνητε* σε ἤχο δ'. Ἀπὸ τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ὅτι ο Μελέτιος Σαββαΐτης μελοποίησε μαθήματα, Θεοτοκία και σε εορτές του ἐνιαυτοῦ, καθὼς ἐπίσης υπῆρξε και συνθέτης καλοφωνικῶν εἰρμῶν σε μια ἐποχὴ που, κατὰ τη σημείωση του κώδικα, αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνταν «ἐπ' εὐθυμίᾳ τραπέξης πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἀσέμνων ἀσμάτων»³⁷.

³⁵ Βλ. *αὐτόθι*, σσ. 461, 485.

³⁶ Βλ. Δημήτριος Καλλιμάχου, «Πατριακῆς Βιβλιοθήκης Συμπλήρωμα. Ἀγνωστοὶ κώδικες», *Εκκλησιαστικὸς Φάρος*, Ἰουλιος-Σεπτέμβριος (1917), ἐκ του Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, Ἀλεξάνδρεια, σσ. 368-375.

³⁷ Βλ. *αὐτόθι*, σ. 373.

Κωνσταντίνος Θετταλός, πρωτοψάλτης Παναγίου Τάφου: Ένα πρόσωπο με αρκετά μεγάλο έργο στον μελοποιητικό και εξηγητικό τομέα είναι ο Κωνσταντίνος Θετταλός, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε, σύμφωνα με τα διάφορα στοιχεία, από το γ' τέταρτο (τέλη) του 18^{ου} αιώνα μέχρι τα τέλη του α' τετάρτου του 19^{ου} αιώνα³⁸. Στους χειρόγραφους κώδικες το όνομα του συνοδεύεται με το προσωνύμιο «Θετταλός» ή «Θετταλομάγνης», δηλωτικό της καταγωγής του από την Θεσσαλία και ειδικότερα από την περιοχή του Πηλίου³⁹. Ο Κωνσταντίνος, όπως και ο Κυπριανός, φαίνεται ότι συνδέθηκε με το περιβάλλον του Γεωργίου του Κρητός, στον οποίο πιθανότατα μαθήτευσε στο παλαιό σύστημα και λίγο αργότερα σπούδασε το Νέο Σύστημα στην Κωνσταντινούπολη. Ακολούθως μετέβη στα Ιεροσόλυμα, όπου δραστηριοποιήθηκε διδακτικά για τη μεταλαμπάδευση της Νέας Μεθόδου⁴⁰, ενώ παράλληλα διακόνησε την εκκλησία των Ιεροσολύμων ως πρωτοψάλτης του Παναγίου Τάφου⁴¹.

Στο μελοποιητικό του έργο περιλαμβάνονται συνθέσεις μελών του Παπαδικού και του Στιχηρικού γένους. Ειδικότερα, ο Κωνσταντίνος συνέθεσε μάθημα στην εορτή του Τιμίου Σταυρού *Κύριε ήγάπησα εὐπρέπειαν σε ήχο α'*, το οποίο ανθολογείται στον κώδικα Παντελεήμονος 1028 και το οποίο σύμφωνα με την σημείωση που το συνοδεύει «ψάλλεται τῇ ιγ' Σεπτεμβρίου» δηλαδή στα προεόρτια της εορτής⁴². Επιπλέον, ο Κωνσταντίνος παρέδωσε πέντε χερουβικά σε ήχους α', δ', πλ. α', βαρύ και πλ. δ', τα οποία ανθολογούνται

³⁸ Βλ. Κωνσταντίνος Καραγκούνης, *ό.π.*, σσ. 640-641.

³⁹ Ενδεικτικά βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β', *ό.π.*, σσ. 158, 475 – 477. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος ως «Κωνσταντίνου Σακελλαρίδη, Θετταλομάγνη» καταγράφει έτερο πρόσωπο, το οποίο δραστηριοποιήθηκε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα και το έργο του δεν σχετίζεται με αυτό του υπό εξέταση προσώπου. Βλ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, *ό.π.*, σσ. 366-369 και του ιδίου, *Ιστορικὴ επισκόπησις Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, *ό.π.*, σσ. 222-223.

⁴⁰ Ο γραφέας του κώδικα Παντελεήμονος 1028 κάνει αναφορές στον Κωνσταντίνου σημειώνοντας την μεταξύ τους σχέση μαθητείας. Βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 476.

⁴¹ Η ιδιότητα του πρωτοψάλτη του Παναγίου Τάφου απορρέει από χειρόγραφο σημείωμα στον κώδικα Παντελεήμονος 1273, το οποίο συνοδεύει μέλος Κοινωνικού σε εορτές του ενιαυτού του Κωνσταντίνου, χωρίς να διευκρινίζεται για ποιο μέλος πρόκειται. Βλ. *αυτόθι*, σ. 518.

⁴² Βλ. *αυτόθι*, σ. 477.

επίσης στον κώδικα Παντελεήμονος 1028⁴³, και ένα Κοινωνικό «ψαλλόμενον ἐν τῷ ναῷ τῆς Αναστάσεως», το οποίο ανθολογείται στον ιεροσολυμιτικό κώδικα 396⁴⁴. Στα παραδεδομένα μέλη του Κωνσταντίνου συγκαταλέγονται και οι συνθέσεις των πολυελέων Δουλοῖ, Κύριον σε ἦχο πλ. β', και Ἐπὶ τῶν ποταμῶν σε ἦχο πλ. δ', οι οποίες εντοπίζονται σε διάφορους αгиορειτικούς μουσικούς κώδικες⁴⁵. Στα μέλη του Στιχηραρικού γένους περιλαμβάνονται οι συνθέσεις στιχηρῶν και ιδιομέλων στις εορτές του Σαββάτου του Λαζάρου, της Αναλήψεως, της Πεντηκοστής, καθώς και των προσομοίων στιχηρῶν της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως, τα οποία επίσης εντοπίζονται σε αгиορειτικούς μουσικούς κώδικες⁴⁶. Τέλος, όπως συνάγεται από την παράδοση των μελῶν στον κώδικα Παντελεήμονος 1028, παρέδωσε και στιχηραρικά μέλη στις εορτές του Γενεσίου και Εισοδίων της Θεοτόκου, Υπαπαντής του Σωτήρος, Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, αγίου Γεωργίου, Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Βαΐων, Πεντηκοστής, Υψώσεως Τιμίου Σταυρού, Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, Ζωοδόχου Πηγῆς και Αποτομῆς της κεφαλῆς του Τιμίου Προδρόμου⁴⁷. Στο εξηγητικό ἔργο του Κωνσταντίνου περιλαμβάνονται οι εξηγήσεις τριῶν χειρουδικῶν του ιερομονάχου Κυπριανού, καθώς και εξήγηση του κοινωνικού της εορτῆς της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού Ἐσημειώθη ἔφ' ἡμᾶς, το οποίο συντέθηκε από τον Γεώργιο Κρήτα σε ἦχο γ'. Όλες οι εξηγήσεις του Κωνσταντίνου περιλαμβάνονται στον κώδικα Παντελεήμονος 1028⁴⁸.

Γεννάδιος μοναχός, πρωτοψάλτης Παναγίου Τάφου: Ο μοναχός Γεννάδιος κατάγονταν από τη δρακική Ραιδεστό, όπου γεννήθηκε

⁴³ *Αυτόδι.*

⁴⁴ Βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', ὁ.π., σ. 406.

⁴⁵ Ενδεικτικά βλ. κώδικες Δοχειαρίου 1463. Γρηγόριος Στάδης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιονὸρος*, τ. Α', ὁ.π., σ. 693· Ξενοφώντος 260, Παντελεήμονος 1028, Διονυσίου 695. Γρηγόριος Στάδης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιονὸρος*, τ. Β', ὁ.π., σσ. 138, 477, 782.

⁴⁶ Ενδεικτικά βλ. κώδικες Παντελεήμονος 1028 και 1311. Βλ. *αυτόδι*, σσ. 476-477, 527.

⁴⁷ Βλ. *αυτόδι*, σσ. 476-477.

⁴⁸ *Αυτόδι.*

περί το 1788⁴⁹. Σπούδασε το Νέο Σύστημα στη Δ΄ Πατριαρχική Σχολή κοντά στους Τρεις δασκάλους στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα, υπηρέτησε ως πρωτοψάλτης του ναού της Αναστάσεως (Παναγίου Τάφου) στα Ιεροσόλυμα, επί πατριαρχίας του Ιεροσολύμων Κυρίλλου Β΄ (1845-1872). Κατά τον Γ. Παπαδόπουλο μελοποίησε ύμνους και ωδές και ένα έντεχνο εγκώμιο προς τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Κύριλλο Β΄. Πρόκειται για το μάθημα-φήμη *Σήμερον ἡ Ἐκκλησία στολίζεται* σε ἦχο δ΄, που ψάλλεται όταν ενδύεται ο Μακαριώτατος Πατριάρχης Ιεροσολύμων και περιλαμβάνεται στον κώδικα Διονυσίου 707⁵⁰. Πέθανε το 1868 σε ηλικία ογδόντα ετών.

Ιουβενάλιος Ιεροσολυμίτης: Ο Ιουβενάλιος, όπως συνάγεται από το επίθετο «Ιεροσολυμίτης», το οποίο συνοδεύει το όνομά του, υπηρέτησε από κάποια θέση την εκκλησία των Ιεροσολύμων. Επιπλέον, στον κώδικα Παντελεήμονος 1308, παρουσιάζεται και ως «Μουσικοδιδάσκαλος», επίθετο το οποίο υποδεικνύει την ιδιότητα του δασκάλου της εκκλησιαστικής μουσικής⁵¹. Στον ίδιο κώδικα ανθολογείται σύνθεση του ίδιου, η οποία αφορά σε πολυχρονισμό του βασιλιά της Πρωσίας και Αυτοκράτορα των Γερμανών Γουλιέλμου του Β΄⁵². Με βάση τη χρονολόγηση του κώδικα και τη θητεία του Γουλιέλμου του Β΄ από το 1888 έως το 1918, η δραστηριότητα του Ιουβενάλιου τοποθετείται στο β΄ μισό του 19^{ου} αιώνα⁵³.

⁴⁹ Για τον Γεννάδιο βλ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὁ.π., σ. 347. Γεώργιος Κωνσταντῆς, Θωμάς Ταμβάκος, Αθανάσιος Τρικούπης, *Μουσουργοὶ τῆς Θράκης*, Περιφέρεια Ανατολικῆς Μακεδονίας Θράκης, Περιφερειακὴ Ἐνότης Ἑβρου, Ἀλεξανδρούπολη 2014, σ. 54.

⁵⁰ Βλ. Γρηγόριος Στάδης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β΄, ὁ.π., σσ. 791-795.

⁵¹ Συνοπτικὸ βιογραφικὸ παραθέτει ὁ Κωνσταντῖνος Καραγκούνης, «Ιουβενάλιος Ιεροσολυμίτης καὶ Μουσικοδιδάσκαλος», *Μεγάλῃ Ὁρθόδοξῃ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 9, Στρατηγικὲς Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2013, σ. 48.

⁵² Γρηγόριος Στάδης, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β΄, ὁ.π., σ. 524.

⁵³ Τὴν ἴδια περίοδο δραστηριοποιεῖται καὶ κάποιος Ιουβενάλιος Ἀρχιμανδρίτης, ὁ ὁποῖος ἦταν Ἐξάρχος τοῦ Παναγίου Τάφου στο Ταϊγάνιο (Ταγκανρόγκ) τῆς Ρωσίας, ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσε στὶς 3 Φεβρουαρίου 1907, χωρὶς νὰ γίνονται περισσότερα στοιχεῖα γνωστά γιὰ τὴ δραστηριότητά του. Βλ. Ἀνώνυμος, «Ἐκκλησιαστικὰ Χρονικά», *Νέα Σιών*, τ. 5 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1907), Ἔκδοση Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ

Αγαδάγγελος Κυριαζίδης, πρωτοψάλτης Παναγίου Τάφου: Ο Αγαδάγγελος Κυριαζίδης γεννήθηκε στη Χρυσούπολη του Βοσπόρου. Ήταν μαθητής του Γεωργίου Ραιδεστηνού του Β' (1833-1889) και έψαλε σε ναούς της Κωνσταντινούπολης, της Αθήνας και της Βράϊλας, ενώ διετέλεσε και πρωτοψάλτης του Παναγίου Τάφου, κατά πάσα πιθανότητα, κατά την πατριαρχία του πατριάρχη Ιεροσολύμων Γερασίμου (1891-1897), όπως συμπεραίνεται από την αφιέρωση του βιβλίου του και τις ευχαριστίες προς αυτόν⁵⁴. Το έργο του αναπτύσσεται στον μελοποιητικό και τον θεωρητικό τομέα και εντοπίζεται στις αντίστοιχες εκδόσεις. Ειδικότερα, το 1896 εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το βιβλίο *Ἐν ἄνθος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ενώ το 1906, ως πρώην πρωτοψάλτης του Παναγίου Τάφου εξέδωσε το δίτομο έργο *Αἱ δύο Μέλισσαι*⁵⁵. Τέλος, το 1913 είδε το φως της δημοσιότητας η θεωρητική εργασία του Κυριαζίδη *Ρυθμογράφος*, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι δύο ακόμη θεωρητικές εργασίες του περιλαμβάνονται στην αρχή και το τέλος του 6' τόμου των «Μελισσών»⁵⁶. Ο Αγαδάγγελος Κυριαζίδης απεβίωσε το 1913⁵⁷.

Στις ανωτέρω μουσικές εκδόσεις περιλαμβάνονται μέλη του Εσπερινού, του Ὁρθρου και της Θείας Λειτουργίας διαφόρων μελοποιών και μουσικοδιδασκάλων, παλαιών και νεοτέρων, καθώς και αυτού του εκδότη. Σημειωτέον ότι σε αυτές περιέχονται και μέλη, τα

Παναγίου Τάφου, ἐν Ἱεροσολύμοις 1909, σ. 190. Επίσης, κάποιος Ιουβενάλιος αναφέρεται από τον Παπαδόπουλο ως μαθητής του Παΐσιου ιεροδιακόνου του Σερραίου και Ιεροσολυμίτου ως ψάλτης στον Πειραιά. Βλ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ. 495.

⁵⁴ Αγαδάγγελος Κυριαζίδης, *Ἐν ἄνθος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Περιέχον τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ Ὁρθρου καὶ τῆς Θείας Λειτουργίας μετὰ Καλοφωνικῶν Εἰρμῶν*, τύποις Ἀλεξάνδρου Νομισματίδου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1896, σσ. 5, 8.

⁵⁵ Αγαδάγγελος Κυριαζίδης, *Αἱ δύο Μέλισσαι, περιέχουσαι πάντα τὰ Μαθήματα Ἑσπερινοῦ, Ὁρθρου καὶ Λειτουργίας*, τ. Α' - Β', «Ο Μιχαὴλ Πολυχρονάκης», Νεάπολις Κρήτης, χ.χ.

⁵⁶ Πρόκειται για τις εργασίες α) *Στοιχεῖα ὀρθογραφίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς παρασημαντικῆς* και β) *Πραγματεία περὶ ἤχων, περὶ μέλους καὶ περὶ μαρτυριῶν*, Βλ. Αγαδάγγελος Κυριαζίδης, *Αἱ δύο Μέλισσαι*, τ. Β', *ό.π.*, σσ. 363-370 και 707-711.

⁵⁷ Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Λεξικόν τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Πανελλήνιος Σύνδεσμος Ἱεροψαλτῶν «Ρωμανός ο Μελωδός & Ἰωάννης ο Δαμασκηνός», Αθήνα, 1995, σ. 137. Γεώργιος Κωνσταντζος κ.ά., *ό.π.*, σ. 77.

οποία φέρονται ανωνύμως, γεγονός που δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να αποτελούν συνθέσεις του Αγαθαγγέλου Κυριαζίδη.

Πιο συγκεκριμένα, στο βιβλίο *Ἐν ἄνθος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς* περιλαμβάνονται α) μέλη του πολυχρονισμού *Εἰς πολλά ἔτη σε ἦχο β' ὅπως «ψάλλεται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χορῶν ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ τῆς Α.Θ.Π. [βλ. Μ. – Μακαριότητος] τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων εἰς τὸν Πανίερρον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως κατὰ τοὺς ἐσπερινοῦς τῶν Παρουσιῶν»* και «Ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ Ἀρχιερέως». Επίσης, περιλαμβάνονται β) ο, αντί του Τρισαγίου, ὕμνος ψαλλόμενος στις εορτές του Τιμίου Σταυροῦ *Τὸν Σταυρόν Σου προσκυνοῦμεν Δέσποτα* και γ) σειρά σύντομων Χερουβικών, τα οποία συντέθηκαν κατ' αἴτησιν των «Ἀγιοταφιτῶν»⁵⁸.

Στον α' τόμο των «Μελισσών» ανθολογούνται α) τροπάρια που ψάλλονται «κατὰ τὰς προὔπαντήσεις ἐν τῷ ἐν Ἱεροσολύμοις Πανιέρῳ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως», στη σύνθεση των οποίων ο μελοποιός χρησιμοποιεῖ θέσεις του νέου αργού ειρμολογικοῦ μέλους⁵⁹, β) μέλη στιχηρῶν, προσομοίων και ιδιομέλων εορτῶν του ενιαυτοῦ⁶⁰, γ) το μέλος του *Τὸν Δεσπότην καὶ Ἀρχιερέα*, ὅπως ψάλλεται κατὰ την ἀπόλυση⁶¹, και δ) το μέλος του κοντακίου του Μ. Κανόνος *Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου*⁶².

Στον β' τόμο των «Μελισσών» ο Κυριαζίδης παρουσιάζει επιπλέον, α) το *Δύναμις* του Ξένου Κορώνη «συντμηθὲν καὶ καταλλήλως τροποποιηθὲν»⁶³, β) δύο σειρές Χερουβικών, εκ των οποίων στην

⁵⁸ Ο εκδότης συνδέτει όλα τα Χερουβικά μέχρι τη λέξη «μέριμναν» και ακολούθως παρεκβάλλει συνθέσεις παλαιότερων μελοποιῶν ὅπως π.χ. του Πέτρου Πελοποννησίου, του Πέτρου Βυζαντίου, του Γρηγορίου πρωτοφάλτου και του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος. Βλ. Αγαθάγγελος Κυριαζίδης, *Ἐν ἄνθος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὁ.π., σσ. 244-269. Στον β' τόμο των «Μελισσών» η σειρά των Χερουβικών παρατίθεται χωρίς τις παρεκβολές. Βλ. Αγαθάγγελος Κυριαζίδης, *Αἱ δύο Μέλίσσαι*, τ. Β', ὁ.π., σσ. 408-148.

⁵⁹ Περιλαμβάνονται τα απολυτικά του Σταυροῦ, του αγ. Νικολάου, των Χριστουγέννων, των Θεοφανείων, κ.ά. Αγαθάγγελος Κυριαζίδης, *Αἱ δύο Μέλίσσαι*, τ. Α', ὁ.π., σσ. 1-10.

⁶⁰ Βλ. *αὐτόθι*, σσ. 61-80.

⁶¹ Βλ. *αὐτόθι*, σ. 109.

⁶² Βλ. *αὐτόθι*, σσ. 115-16.

⁶³ Αγαθάγγελος Κυριαζίδης, *Αἱ δύο Μέλίσσαι*, τ. Β', ὁ.π., σσ. 391-395.

πρώτη χαρακτηρίζονται «αργότερα»⁶⁴, προκειμένου να διακριθούν από τη σειρά σύντομων Χερουδικών που περιλήφθηκε και στο *Ἐν ἄνθος*, ενώ στη δεύτερη χαρακτηρίζονται «ἀργά τῶν Παρουσιῶν καὶ Πατριαρχικῶν Λειτουργικῶν»⁶⁵, γ) την καταγραφή του ὕμνου *Ἀγαπήσω Σε*, ὅπως ψάλλεται «ἐν ταῖς Πατριαρχικαῖς Λειτουργίαις»⁶⁶, δ) τα λειτουργικά σε ἡχους α΄, γ΄ δ΄ (λέγετο), πλ. β΄, βαρύ, και πλ. δ΄, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις συμπληρώνει με τη σύνδεση του ὕμνου *Ἀγαπήσω Σε, Κύριε*⁶⁷, ε) μέλη της ενάτης ωδῆς που ψάλλονται ἀντί του μεγαλυναρίου *Ἄξιόν ἐστιν*⁶⁸, στ) τροπάρια ψαλλόμενα στις λιτανείες στον πανίερο ναό της Αναστάσεως, πέριξ του Παναγίου Τάφου⁶⁹, ζ) μέρος του κανόνα του Μ. Σαββάτου, ὅπως ψάλλεται στον φρικτό Γολγοθά κατά τη διανομή του αντιδώρου⁷⁰, η) στίχους ἐκ των ψαλμῶν 20 και 71, ὅπως ψάλλονται στις δοξολογίες των αυτοκρατορικών και βασιλικῶν εορτῶν⁷¹, θ) πολυχρονισμούς του Σουλτάνου, του Οικουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ΄ και του πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δαμιανοῦ Α΄⁷². Παρακολουθώντας συνολικά το ἔργο του Ἀγαθαγγέλου Κυριαζίδη γίνεται ἀντιληπτό ὅτι, μέσα ἀπὸ τις ἐκδόσεις των βιβλίων του, καταγράφεται ἡ ισχύουσα λειτουργικὴ-ψαλτικὴ τάξη της Εκκλησίας των Ἱεροσολύμων και γιὰ τον λόγο αὐτὸ το ἔργο του κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό.

⁶⁴ Ο ἐκδότης συνδέτει ὅλα τα Χερουδικὰ μέχρι τὴ λέξη «μέριμναν» και ἀκολούθως παρεκβάλει συνδέσεις παλαιότερων μελοποιῶν, τις οποίες χρησιμοποίησε στὴν προηγούμενη ἐκδοση στὴ σειρά των σύντομων Χερουδικῶν. Βλ. αὐτόθι, σσ. 418-441 και παραπάνω.

⁶⁵ Ο ἐκδότης συνδέτει ὅλα τα Χερουδικὰ μέχρι τὴν λέξη «μέριμναν». Βλ. αὐτόθι, σσ. 441-468.

⁶⁶ Βλ. αὐτόθι, σ. 479.

⁶⁷ Βλ. αὐτόθι, σσ. 486-503.

⁶⁸ Στὴν ἐκδοση περιλαμβάνονται τα μέλη *Μυστικῶς εἶ Θεοτόκε, «Ὁ διὰ θρώσεως τοῦ ξύλου, Μυστήριον ξένον, Μάγοι καὶ ποιμένες... Στέργειν μὲν ἡμᾶς, Σήμερον ὁ Δεσπότης... Ὡ τῶν ὑπὲρ νοῦν, Θεοτόκε ἡ ἐλπίς... ἐν νόμῳ, Νῦν τὰ ἀνήκουστα, Αἶ γενναῖαι πᾶσαι... Νενίκηται τῆς φύσεως οἱ ὄροι, Ὁ Ἄγγελος ἐβόα... Φωτίζου φωτίζου, και Σε τὴν φαεινὴν λαμπάδα*. Βλ. αὐτόθι, σσ. 526-545.

⁶⁹ Βλ. αὐτόθι, σσ. 548-551.

⁷⁰ Βλ. αὐτόθι, σσ. 695-696.

⁷¹ Βλ. αὐτόθι, σσ. 697-703.

⁷² Βλ. αὐτόθι, σσ. 703-706.

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα στοιχεία που παρατέθηκαν παραπάνω, αρκετοί από τους προαναφερόμενους μελοποιούς, εξηγητές και εν γένει διακόνους των ιερών αναλογίων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων δραστηριοποιήθηκαν, κυρίως ως μαθητές της Ψαλτικής Τέχνης, και στην Κωνσταντινούπολη, το εκκλησιαστικό, πνευματικό και πολιτισμικό κέντρο, από το οποίο κατευδύνονταν οι εξελίξεις και από το οποίο επηρεάζονταν κάθε είδους δραστηριότητα, ως εκ τούτου και η Ψαλτική. Εκεί, πολύ κοντά στο Φανάρι, την έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, από τον 17^ο αιώνα, σύμφωνα με ορισμένες πηγές, υπάρχει το Μετόχιο του Παναγίου Τάφου, το οποίο αναγνωρίζεται ως πνευματικό και πολιτισμικό κέντρο, ενώ παράλληλα αποτέλεσε την κατοικία των Μακαριωτάτων Πατριαρχών Ιεροσολύμων, καθόσον χρόνο ενδημούσαν στην Κωνσταντινούπολη για την επίλυση ζητημάτων του Πατριαρχείου τους, και την έδρα του Ιερού Κοινού του Παναγίου Τάφου. Στο χώρο ιδρύθηκε βιβλιοθήκη από τον πατριάρχη Δοσίθεο (1641-1707) και λειτούργησαν Αρρεναγωγείο, Παρθεναγωγείο και Τυπογραφείο⁷³. Έτσι, δικαιολογείται και η χρήση του «Μετοχίου» ως έδρα και τόπος διαμονής, εκτός των πατριαρχών, και πολλών αγιοταφίτων, οι οποίοι βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη, για μικρό ή μεγαλύτερο διάστημα, προκειμένου να διεκπεραιώσουν υποθέσεις, τόσο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, όσο και προσωπικές. Με το «Μετόχιο» συνέδεσαν τη δραστηριότητά τους αρκετά πρόσωπα που σχετίζονται με την Ψαλτική, ιδιαιτέρως κατά τον 19^ο αιώνα. Η ύπαρξη εντός του «Μετοχίου» ναού προσέλκυσε ιεροψάλτες, οι οποίοι επίσης καταγράφονται ως «Αγιοταφίτες», ενώ η λειτουργία εκεί σχολείων προσέλκυσε διδασκάλους της μουσικής, οι οποίοι είχαν και την ιδιότητα του ιεροψάλτη.

⁷³ Βλ. Πηνελόπη Στάθη, «Αλληλογραφία: Ένας αδιάψευστος μάρτυρας των ιστορικών γεγονότων. Αλληλογραφία από τη Συλλογή του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου Κωνσταντινούπολης», Elizabeth Close, Michael Tsianikas, George Couvalis (επιμ.), *Greek Research in Australia, Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, Flinders University, June 2005, Αδελαΐδα 2007, σσ. 390-391. Συμεών Σολταρίδης, «Τα μετόχια του Παναγίου Τάφου στην Πόλη», [κείμενο διαθέσιμο στον παγκόσμιο ιστό: <https://fosfanariou.gr/index.php/2022/06/30/metoxia-panagiou-tafou-stin-poli/> (τελευταία πρόσβαση 4 Ιουνίου 2024)]. Για τα σχολεία βλ. Τρύφων Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, τ. Α΄, τύποις Α. Π. Χαλκιοπούλου, Ἀθῆναι 1936, σ. 28.

Αν και οι τρεις δάσκαλοι συνδέονταν με το σιναϊτικό μετόχιο, παρά τω οποίῳ λειτούργησε το «Κοινόν Σχολεῖο»⁷⁴, εντούτοις «Αγιοταφίτες» εντάχθηκαν στον κύκλο των μαθητῶν τους και συνέβαλαν στη διάδοση του Νέου Μουσικ῏ου Συστήματος. Μεταξύ αὐτῶν καταγράφονται οἱ: Πέτρος Συμεῶν Αγιοταφίτης, Κωστής Αγιοταφίτης καὶ Δωρόδεος Αγιοταφίτης. Για τὸν Πέτρο Συμεῶν τα στοιχεῖα εἶναι αρκετά καὶ ἔχουν δημοσιευθεῖ⁷⁵. Εἰδώ, ἀρκεί να ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Πέτρος γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη στα τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνα καὶ συνδέθηκε με τὸ διδακτικὸ περιβάλλον, ἀρχικά, τῶν διδασκάλων Γεωργίου τοῦ Κρητῶς καὶ Μανουήλ πρωτοψάλτου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐπηρεάστηκε ἰδιαίτερος ἐρμηνευτικά, καὶ ἐπειτα τῶν τριῶν δασκάλων, στοὺς ὁποῖους μαθήτευσε στὸ Νέο Σύστημα. Τὸ ἔργο τοῦ Πέτρου Συμεῶν ἀναπτύσσεται στὸν μελοποιητικὸ, ἐξηγητικὸ καὶ καλλιγραφικὸ-κωδικογραφικὸ τομέα, ἐνῶ παράλληλα διετέλεσε διδάσκαλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς συγκεντρώνοντας κοντά τοῦ πλειάδα μαθητῶν, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸν πυρήνα ἀνάπτυξης καὶ διάδοσης τῆς Ψαλτικῆς για τὸν ὕστερο 19^ο αἰῶνα. Στὸ διδακτικὸ τοῦ περιβάλλον ἐντάχθηκαν μεταξύ ἄλλων οἱ: Ἰωάννης Καθβάδας ὁ Χῖος, Ἀλέξανδρος Βυζάντιος, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Γεώργιος Ρύσιος, Δημήτριος Πρωτόπαππας καὶ Στέφανος Μωϋσιάδης ἢ Κούτρας⁷⁶. Εἰς αὐτῶν, ὁ Ἰωάννης Καθβάδας φέρεται να συνδέθηκε ἀπὸ μικρὴ ἡλικία με τὸ αγιοταφικὸ μετόχιο τοῦ Φαναρίου, ὅπου καὶ μαθήτευσε στὴν Ψαλτικὴ ἔχοντας δάσκαλο τὸν Πέτρο ἀλλὰ καὶ τὸν Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα⁷⁷, ἐνῶ ὁ Δημήτριος Πρωτόπαππας καὶ ὁ Στέφανος Μωϋσιάδης χρημάτισαν δομέστικοι τοῦ δασκάλου τοὺς Πέτρου στὸ αγιοταφικὸ μετόχιο⁷⁸. Ὅσον ἀφορὰ τὸν Κωστή Αγιοταφίτη, τα στοιχεῖα που σώζονται εἶναι ελάχιστα καὶ συνδέονται με τὴ μαθητεία στὴ σχολή τῶν τριῶν δασκάλων καὶ τὴ διάδοση τοῦ Νέου Συστήματος

⁷⁴ Γρηγόριος Στάδης, *Τὰ πρωτόγραφα τῆς ἐξηγήσεως εἰς τὴν Νέαν Μέθοδον Σημειογραφίας*, ὁ.π., σσ. 145, 240.

⁷⁵ Μιχαήλ Στρομπάκης, «Πέτρος Αγιοταφίτης ὁ Νέος Βυζάντιος (1781-1861). Ὁ Βίος καὶ τὸ ἔργο του», *Επιστημονικὴ Επετηρίδα ΑΕΑΗΚ*, τ. 2 (2012), Ἀνώτατη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Ἡρακλείου Κρήτης, Ἡράκλειο 2012, σσ. 449-464.

⁷⁶ Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὁ.π., σσ. 463, 496, 460, 441, 349, 362, 363, 357.

⁷⁷ Βλ. αὐτόθι, σ. 496

⁷⁸ Βλ. αὐτόθι, σσ. 363, 357.

στην Αίνο, όπου ανέλαβε την ίδρυση της εκεί σχολής και τη διδασκαλία σε αυτήν⁷⁹. Τέλος, ο Δωρόθεος ήταν ανεψιός του πατριάρχη Ιεροσολύμων Αθανασίου, ενώ διετέλεσε αρχιμανδρίτης του Παναγίου Τάφου και σπούδασε το Νέο Σύστημα, όπως και οι προηγούμενοι στην Δ΄ Πατριαρχική Σχολή⁸⁰.

Επιπλέον, στα τέλη του α΄ τετάρτου του 19^{ου} αιώνα προκύπτει η παρουσία και οικονομική σχέση του Κοινού του Παναγίου Τάφου με τον διάκο Γερμανό τον ψάλτη και τον χατζή-Θεοχάρη Λεμοντζόγλου ψάλτη. Οι δύο, μεταξύ άλλων, δάνεισαν χρηματικό ποσό για τις ανάγκες του Κοινού και για τον λόγο αυτό συντάχθηκαν ομολογίες με τα σχετικά στοιχεία, απ' όπου αντλούνται και οι παραπάνω πληροφορίες⁸¹. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το έτος 1895 διορίστηκε πρωτοψάλτης του Μετοχίου ο Κωνσταντίνος Ψάχος, ο οποίος το 1896 δίδαξε θρησκευτικά και ανώτερα ελληνικά στο Παρθεναγωγείο του αγιοταφίτικου μετοχίου⁸², όπου, περί τα μέσα του αιώνα και επί εικοσαετία, δίδαξε ελληνικά γράμματα ο μουσικοδιδάσκαλος Βασίλειος Φωτιάδης⁸³.

Τέλος, ανατρέχοντας στους πίνακες συνδρομητών των μουσικών εκδόσεων του 19^{ου} αιώνα διαπιστώνεται ότι μεταξύ των συνδρομητών περιλαμβάνονται και πρόσωπα που συνδέονται με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων. Ειδικότερα, καταγράφονται τα ονόματα των Μακαριωτάτων Πατριαρχών Ιεροσολύμων, κληρικών του πατριαρχείου Ιεροσολύμων, αλλά και προσώπων που σχετίζονταν με τα αγιοταφίτικα μετόχια της Κωνσταντινούπολης και διακονούσαν σε αυτά και προμηθεύονταν έναν αριθμό αντιτύπων για τις ανάγκες των εκ-

⁷⁹ Γρηγόριος Στάδης, *Τὰ πρωτόγραφα τῆς ἐξηγήσεως εἰς τὴν Νέαν Μέθοδον Σημειογραφίας*, ὁ.π., σ. 258.

⁸⁰ Γεώργιος Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 347. Κωνστάντζος κ.ά., ὁ.π., σ. 64.

⁸¹ Δημήτριος Σταματόπουλος, *Το Αγιοταφικό Μετόχι Κωνσταντινουπόλεως, αρχαικές πηγές (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2010, σσ. 199, 207.

⁸² Γρηγόριος Αναστασίου, «Κωνσταντίνος Ψάχος», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, Κωνσταντινούπολη [κείμενο διαθέσιμο στον παγκόσμιο ιστό: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11060> (τελευταία πρόσβαση 10-6-2024)]. Βλ. επίσης Ιωάννης Θ. Τσώκλης, «Κωνσταντίνος Ψάχος», *Φόρμιγξ*, έτος 2^ο, φ. 6, (Αθήναι, 30 Μαρτίου 1903), σ. 1.

⁸³ Γεώργιος Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 462.

κλησιών, της σχολής του Σταυρού, αλλά και την κάλυψη των προσωπικών αναγκών των ιεροσαλτών. Ενδεικτικά, Ιεροσολυμίτες ή Αγιοταφίτες συνδρομητές καταγράφονται στις εκδόσεις: *Ταμείον Ανθολογίας* (1824), *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής* (1832), *Καλοφωνικόν Ειρμολόγιον* (1835), *Δοξαστάριον* (1836), *Ταμείον Ανθολογίας* (1845), *Μουσική Μέλισσα*, (1848), *Μουσική Πανδέκτη* (1851), *Αναστασιματάριον* (1865).

Emmanouil Xynadas

Aspects of the Chanting Tradition of Jerusalem Composers, Interpreters, Precentors, and Teachers of Psaltic Art in Jerusalem's Church

In this paper, are presented the personalities who worked as Composers of psaltic compositions, Interpreters, Teachers of Psaltic Art, music manuscript Writers, Chanters e.t.c. and linked their name and activities with the Patriarchate of Jerusalem and their Exarchies. Also, the essay presents the cultural relations that developed between Jerusalem and Constantinople, centered the Metochion of Holy Sepulchre, which was a religious, spiritual and cultural center during the years of the Ottoman rule, and the relations between Jerusalem and Mount Athos, that were developed as a result of the mutual visits of the fathers of the two ecclesiastical centers. Finally, the contribution of Jerusalemites to Music Printing is highlighted, through the financial support for the publication of the first music books published in the 19th century.